درس پنجم: اختیارات شاعری(۱): زبانی

پیش از این آموختیم که دو مصراع برای هم‌وزن بودن باید از لحاظ تعداد و ترتیب هجاهای کوتاه و بلند عیناً مشابه باشند. مثل هر قاعده‌ای، این قاعده هم استثناء دارد: شاعران مجازند تحت شرایط خاصی تعداد و ترتیب هجاهای یک مصراع را دقیقاً در مصراع بعد تکرار نکنند. این شرایط خاص را **اختیارات شاعری** می‌نامند.

اختیارات شاعری دو نوع **زبانی** و **وزنی** دارد که در این درس با اختیارات زبانی آشنا می‌شویم.

◀ اختیارات شاعری زبانی

حذف همزه

- در زبان فارسی هیچ هجایی با مصوت آغاز نمی‌شود.
  - واژه‌هایی که ممکن است تصور کنید با مصوت آغاز می‌شوند (مثلا «آسمان» یا «ارزن») درواقع با صامت /ء/ (همزه) آغاز می‌شوند.
- همزهٔ آغازین هجاها در شعر می‌تواند تلفظ نشود.
  - در این موارد مصوت پیش از همزه به صامتِ بعد از آن می‌چسبد.
- دست از طلب ندارم تا کام من برآید
  - بدون حذف همزه:
    دَست عَز طَ لَب نَ دا رَم تا کا مِ مَن بَر آ یَد
    _ U _ U _ U _ _ _ _ U _ _ _ _
  - با حذف همزه:
    دَس تَز طَ لَب نَ دا رَم تا کا مِ مَن بَ را یَد
    _ _ U _ U _ _ _ _ U _ U _ _

بلند تلفظ کردن مصوت‌های کوتاه

- کسرهٔ اضافه: کسره‌ای که مضاف را به مضاف‌الیه یا موصوف را به صفت پیوند می‌دهد.
  - بسوزند چوب درختان بی‌بر
    U _ _ U _ U U _ _ U _ _ U
    سزا خود همین است مر بی‌بری را
    U _ _ U _ _ U _ _ U _ _
- «و» عطف: «و» عطف (و ربط) که در شعر به صورت ضمه (/ـُـ/) تلفظ می‌شود.
  - من و رستم و اسب شبدیز و تیغ
    U U U _ U _ U _ _ U _
    نیارد بر او سایه گسترد میغ
    U _ _ U _ _ U _ _ U _
- مصوت کوتاه پایان کلمه
  - به چهره شدن چون پری کی توانی
    U _ U U _ _ U _ _ U _ _
    به افعال مانند شو مر پری را
    U _ _ U _ _ U _ _ U _ _

تغییر کمیت مصوت بلند به کوتاه

- اگر بعد از مصوت بلند /و/ یا /ی/ (پایان کلمه) مصوت بیاید:
  - صامت /ی/ بین دو مصوت قرار می‌گیرد و میانجی می‌شود.
  - مصوت /ی/ به صورت کوتاه‌شدهٔ /ـِـ/ و مصوت /و/ به صورت کوتاه‌شدهٔ /ـُـ/ تلفظ می‌شود.
- به سان آهوی دشتی مرا نبود قرار
  U _ U _ U _ _ U _ U U _
  U
  قرار یافتم اکنون که باقی‌ام به حرم
  U _ U _ U U _ _ U _ U U _
  U
  - دقت کنید: در مواردی که تلاقی دو مصوت در میان یک کلمه رخ می‌دهد، مثلاً واژهٔ «سیاه» که در تقطیع «سِ یاه» به حساب می‌آید، با این اختیار شاعری مواجه نیستیم.

@DaneshSad